

Archeologie in West-Friesland 32 Gemeente Enkhuizen

De Oude Buyshaven in Enkhuizen

Onderzoek naar een vissershaven
uit de Gouden Eeuw

Enkhuizen was in de 17de eeuw een van de belangrijkste steden van Holland. De stad bruipte van de bedrijvigheid: ontelbare ambachtslieden waren aan het werk, op de markten werd druk gehandeld en de havens lagen vol met handels- en vissersschepen. De belangrijkste pijler onder de economie van de stad was de haringvangst op de Noordzee. De vissers vingen met speciale vissersschepen, de haringbuizen, op grote schaal haring en verwerkten deze aan boord. De helft van de Hollandse haringvloot, ruim 300 haringbuizen, behoorde in deze tijd tot Enkhuizen. De schepen moesten bij thuiskomst in de Zuiderzeestad allemaal een ligplaats hebben en de stad telde dan ook maar liefst negen havens. Nog slechts vier van deze havens bestaan tegenwoordig. Van een van de verdwenen havens is in 2020 een gedeelte archeologisch onderzocht.

Haringvisserij met haringbuizen op de zee door A. van der Laan, 1716. De volle netten worden ingebaald, haring bij de vleet.

Uitsnede uit de kaart uit de stadskroniek van Gerard Brandt uit 1666 met de Oude Buyshaven. In de haven liggen veel haringbuizen met gestreken masten. Rechts de Roodebrug met de aarden aanbruggen.

Haringbuizen in de Oude Haven in 1879.

De Oude Buyshaven

De opgraving vond plaats op de locatie van de voormalige Technische School 'De Cuyp' aan de Kuipersdijk. Hier is inmiddels door BPD Ontwikkeling BV een nieuwe woonwijk met 21 huizen gerealiseerd. De haven die ooit op deze plek lag, droeg de naam Oude Buyshaven en was, zoals de naam al aangeeft, speciaal bedoeld voor de haringbuizen. De Oude Buyshaven is rond 1870 gedempt, toen de haringvisserij op de Noordzee vrijwel geheel verdwenen was uit Enkhuizen.

De contour van de haven is nog altijd herkenbaar in het huidige stadsbeeld, doordat de straten rond de haven na de demping zijn blijven bestaan. Dit zijn de Kuipersdijk,

Cromhoutstraat, Admiraliteitsweg en Korte Tuinstraat. De haven was 196 meter lang en 66 meter breed. Bij de opgraving is de oostzijde en een deel van de noordzijde van de haven onderzocht.

Houten kadebeschoeiingen

De kadebeschoeiing van de haven was gemaakt van hout. Bij de opgraving is een deel van de beschoeiing aan de noordzijde onderzocht. Deze bleek te zijn gemaakt van eikenhouten palen met daarachter planken van grenenhout. Uit het jaarringonderzoek blijkt dat dit de originele beschoeiing is die bij de aanleg van de haven is aangebracht. Het hout is gekapt tussen eind 1589 en begin 1592, wat betekent dat de Oude Buyshaven waarschijnlijk in 1592 is aangelegd. Zoals gebruikelijk voor deze periode is het hout geïmporteerd uit het zuiden van Noorwegen. Verrassend was dat slechts een deel van de eiken palen nog aanwezig was: een groot deel bleek in het verleden uit de bodem te zijn getrokken en hiervan werden slechts de met grond opgevulde paalkuilen gevonden. De palen zijn bij de demping van de haven rond 1870 verwijderd, omdat de achtergelegen kade op dat moment werd afgegraven. De beschoeiing stak hierdoor boven de grond uit en het was makkelijker om de palen eruit te trekken, dan ze af te zagen.

Een ophaalbrug

De haringbuizen konden de Oude Buyshaven aan de oostzijde binnenvaren via een ophaalbrug, genaamd de Roodebrug. Aan weerszijden van de haven had men toegang tot de brug via smalle 'aanbruggen' van aarde, die ver de haven in staken. Die aanbruggen waren, net als de rest van de haven, voorzien van een houten kadebeschoeiing. Ook hier was sprake was eiken palen met daarachter grenen planken, maar de constructie was op detailniveau anders uitgevoerd dan de hoofdbeschoeiing van de haven. Hierdoor bestond direct het vermoeden dat de beschoeiing van de aanbruggen later was gemaakt. Het jaarringonderzoek bevestigt dit: het hout is eind 1606/begin 1607 gekapt.

Een deel van de beschoeiing van de aarden aanbrug die toegang gaf tot de ophaalbrug over de haven.

Bodem van een bord van majolica uit de 17de eeuw, met afbeelding van een kuiper en een staande vrouw. Het bord is gevonden in het slib van de haven. Aan de Oude Buyshaven waren minimaal vijf kuiperijen gevestigd.

De brug is dus later toegevoegd aan de haven. Uit historische bronnen is bekend dat de Roodebrug in 1816 is ingestort en hierna niet meer werd herbouwd.

Afval van kuipers

Binnen de haven lag tegen de kadebeschoeiing een dik pakket slib met afval uit de 17de eeuw. In dit pakket zaten opvallend veel houtsnippers en fragmenten van hoepels. De hoepels zijn gespleten takken van wilgenhout die werden gebruikt om

houten tonnen bijeen te houden. De hoepels maken duidelijk dat we te maken hebben met houtafval van kuipers, oftewel tonnenmakers. Uit historische gegevens is bekend dat langs de Kuipersdijk minimaal vijf kuiperijen waren gevestigd. Zij maakten de tonnen waarin de vissers de haring verpakten. De houtsnippers betroffen zowel eikenhout als grenenhout en zijn restafval van het maken van duigen. In de haven lag ook een grote eikenhouten hamer, die ook afkomstig is uit een kuiperij.

Een gebrandschilderd raam met kuipers in de Grote Kerk in De Rijp. Het raam is in 1655 geschonken door kuipers van Enkhuizen.

Ballast

In de havenvulling bevonden zich verder opvallend veel grote stenen, van diverse soorten natuursteen. Uit onderzoek van natuursteenspecialist Harry Huisman blijkt dat de stenen uit verschillende gebieden afkomstig zijn, maar met name uit Engeland. Het gaat om ballast uit schepen, die bedoeld was om de stabiliteit van een schip te vergroten. Hetzelfde geldt voor grote en kleine stukken van kalkskeletten van steenkoralen. Door koralenonderzoeker prof. dr. Bert Hoeksema van Naturalis is vastgesteld dat dit koraal afkomstig is uit het Caribisch gebied. Dit maakt het aannemelijk dat het is meegenomen door schepen van de West-Indische Compagnie (WIC), een handelsbedrijf dat vanaf 1621 op Noord- en Zuid-Amerika, het Caribisch gebied en West-Afrika voer. De WIC had onder meer een kantoor in Enkhuizen, namelijk aan de Paktuinen. De schepen van de WIC namen op de heenreis vaak bakstenen mee als ballast onderin het schip. De bakstenen werden bij aankomst in een kolonie uitgeladen en daar gebruikt als bouw materiaal. Voor de terugreis moest andere ballast worden ingeladen en dan waren de zware kalkskeletten van koraal een goede optie. Zij konden name-

Een grote eikenhouten bamer, afkomstig uit de werkplaats van een kuiper.

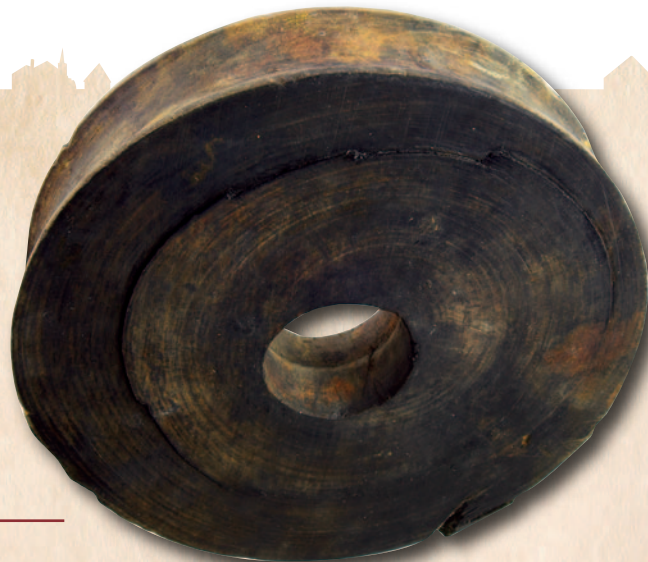
Een groot kalkskelet van Caribisch steenkoraal, gevonden in de haven.

lijk simpelweg van het strand worden opgeraapt. De belangrijkste kolonie van de WIC in het Caribisch gebied bevond zich op Curaçao en het is heel goed mogelijk dat de stukken koraal uit de Oude Buys haven van dat eiland afkomstig zijn.

Afval van schepen

Ook veel andere vondsten uit de havenvulling houden verband met de scheepvaart. Dit geldt onder meer voor diverse voorwerpen van hout, bijvoorbeeld schijven van pokhout uit katrollen, touwgeleiders, de deksel van een kompasdoos en zogenaamde 'kikkers'. De kikkers, ook wel kruisklampen genoemd, bevonden zich op de bovenrand van de scheepsrump en werden gebruikt om een touw aan vast te zetten. Bijzonder is ook een compleet luik (64 bij 68 cm) met grote ijzeren scharnieren en een ijzeren ring, afkomstig van het dek van een schip. Bij de metaalvondsten kunnen onder meer drie scheepspassers en een zakzonnewijzer worden genoemd. De zakzonnewijzer is bijzonder, want hij is helemaal compleet teruggevonden. Heeft een zeeman staande op het dek van een schip de zonnewijzer uit zijn handen in de haven laten vallen?

Opvallend is verder het grote aantal baardmankruiken. Dit type kruik is versierd met een gezicht met grote baard. Veel exemplaren zijn zo goed als compleet. Vermoedelijk zijn de kruiken door de vissers gebruikt om bier uit te drinken. In de haven zijn ook veel grote stukken leer aangetroffen die afkomstig zijn van de kleding van de vissers. Zij droegen leren schorten en hoge laarzen om te voorkomen dat zij drijfnat zouden worden van het werk aan boord van de haringbuizen.

Een pokhouten schijf uit een katrol.

Een eikenhouten kikker, afkomstig van een schip.

Een klein luik met ijzeren scharnieren en ring, afkomstig van een schip.

Een messing passer, gebruikt aan boord van een schip.

Een complete zakzonnewijzer.

Een steengoed baardmankruik.

Vissers in Enkhuizen rond 1930, met schorten en kappen over hun klompen om hun kleding droog te houden.

Afval van Enkhuizers

Veel afval uit de haven is gewoon huishoudelijk afval, afkomstig van personen die in de omgeving van de Oude Buyshaven woonden. Het gaat in de meeste gevallen om hele normale gebruiksvoorwerpen, bijvoorbeeld kookpotten en borden van aardewerk, leren schoenen en bezems van hout. Opvallend veel fragmenten van lekschalen van aardewerk zijn gevonden. Lekschalen zijn platte schalen op pootjes met veel gaatjes erin, die men gebruikte bij het bereiden van vis. De omwonenden van de haven aten dus blijkbaar veel vis. Veel van hen zullen aan boord van de haringbuizen hebben gewerkt.

Bijzondere vondsten zijn een complete leren boekband met messing sluitingen en ingestempelde versiering, en een vilten hoed met een voering van zijde.

De vilten hoed uit de haven.

Een leren boekband met messing sluitingen uit bagger van de haven.

Een takkenbezem met een korte houten steel.

Het buikschild van de schildpad met de ingekraste initialen P D en het gaatje in het rugschild.

De oudste huisschildpad van Nederland

De meest bijzondere vondst van de opgraving is een landschildpad uit de 17de eeuw. Al direct tijdens de opgraving was duidelijk dat het kleine dier in de 17de eeuw in mensenhanden is geweest. Op het buikpantser zijn namelijk twee initialen ingekrast: een P en een D. Hiernaast is in de onderrand van het rugschild een gaatje geboord en boven op het rugschild staat een wit kruisje. Bij de reiniging bleek dat in het schild, dat was opgevuld met grond, het skelet van de schildpad aanwezig was. Dit betekent dat de schildpad als levend dier naar Enkhuizen is gekomen. De schildpad is op soort gedetermineerd door bioloog Victor Loehr: het gaat om een Noord-Ame-

rikaanse doosschildpad, afkomstig uit de tegenwoordige Verenigde Staten. Gezien het herkomstgebied moet het dier op een schip zijn meegenomen naar Enkhuizen. Het is mogelijk dat dit schip eigendom was van de West-Indische Compagnie, die vanaf 1621 in onder meer Noord-Amerika handel dreef.

Alles wijst erop dat de schildpad naar Enkhuizen is meegenomen als levende rariteit en dat het dier in Enkhuizen heeft geleefd. Het is hiermee het oudste voorbeeld van een schildpad als huisdier in Nederland. Het inkrassen van initialen op het buikschild is een bekend fenomeen bij levende schildpadden: in diverse oude boeken wordt melding gemaakt van het gebruik in de VS om in wilde landschildpadden initialen

en soms ook een jaartal te krassen. Ook het aanbrengen van een gaatje in het randschild is historisch bekend: vroeger was het gebruikelijk om schildpadden met behulp van dit gat vast te leggen door middel van een touwtje of ketting. De kleine landschildpad moet een wonderlijk leven hebben gehad: geboren in het wild in Amerika, vervolgens gevangen en met een lange zeereis vervoerd naar Enkhuizen. Daar heeft hij, vastgebonden aan een ketting, een tijd lang gewoond in de tuin van een inwoner van de stad. Die Enkhuizer zal zijn bijzondere huisdier vol trots hebben getoond aan zijn burens en vrienden. Toen de schildpad stierf is hij in de haven weggegooid, om 400 jaar later weer te worden opgegraven.

Het schild en skelet van de Noord-Amerikaanse doosschildpad.

Colofon

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2022 met uitzondering van de in de verantwoording genoemde copyrighthouders.

Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van Drechterland, Enkhuizen, Hollands Kroon, Hoorn, Koggenland, Medemblik, Opmeer, Stede Broec, Schagen en Texel.

Tekst: Dieuwertje Duijn

Redactie: Michiel Bartels

Meer informatie?

Archeologie West-Friesland

Gemeente Hoorn

Postbus 603

1620 AR Hoorn

Nederland

www.archeologiewestfriesland.nl

archeologie@hoorn.nl

Dank gaat uit naar: BPD Ontwikkeling BV,
Harry Huisman, Bert Hoeksema, Victor
Loehr, Arent Vos.

Verantwoording afbeeldingen:

Alle afbeeldingen zijn afkomstig van
Archeologie West-Friesland met
uitzondering van:

Restaura, Heerlen: 6:1, 7:1

Rijksmuseum Amsterdam: 2:1

Vereniging Oud Enkhuizen: 2:3, 6:3

Enkele zeepokken, zogenaamde zeetulpen, afkomstig uit de zee bij West-Afrika, de Indische Oceaan of de Grote Oceaan.

De zeepokken hebben vastgezeten aan de romp van een schip en zijn op die manier in Enkhuizen terecht gekomen.

Het volledige rapport is begin 2023 te lezen op:

www.archeologiewestfriesland.nl

Cover: Een deel van de beschoeiing van de noordzijde van de Oude Buyshaven, gemaakt van eikenhouten palen en grenenbouden planken.

Het wapen van Enkhuizen met de Stedemaagd en het wapenschild met de drie haringen.

ISSN 2212-4365 (print)

ISSN 2212-4373 (web)